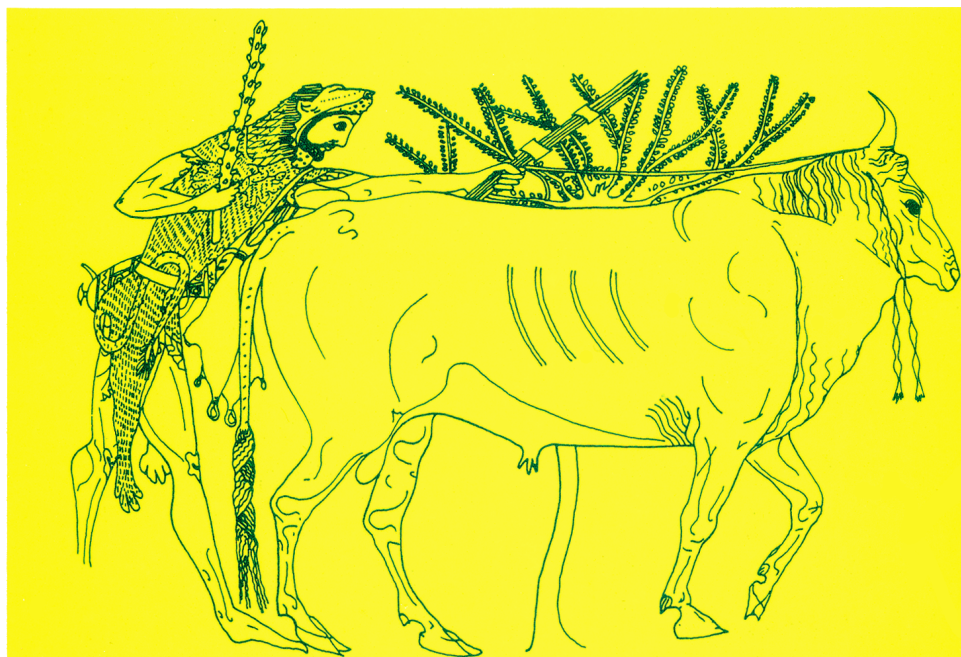

PÁLEO- KTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

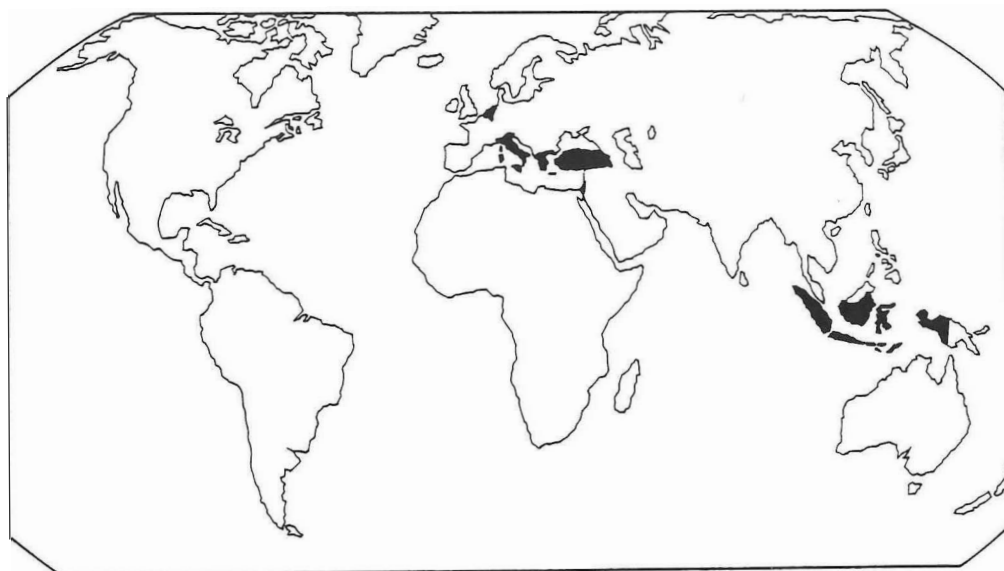
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

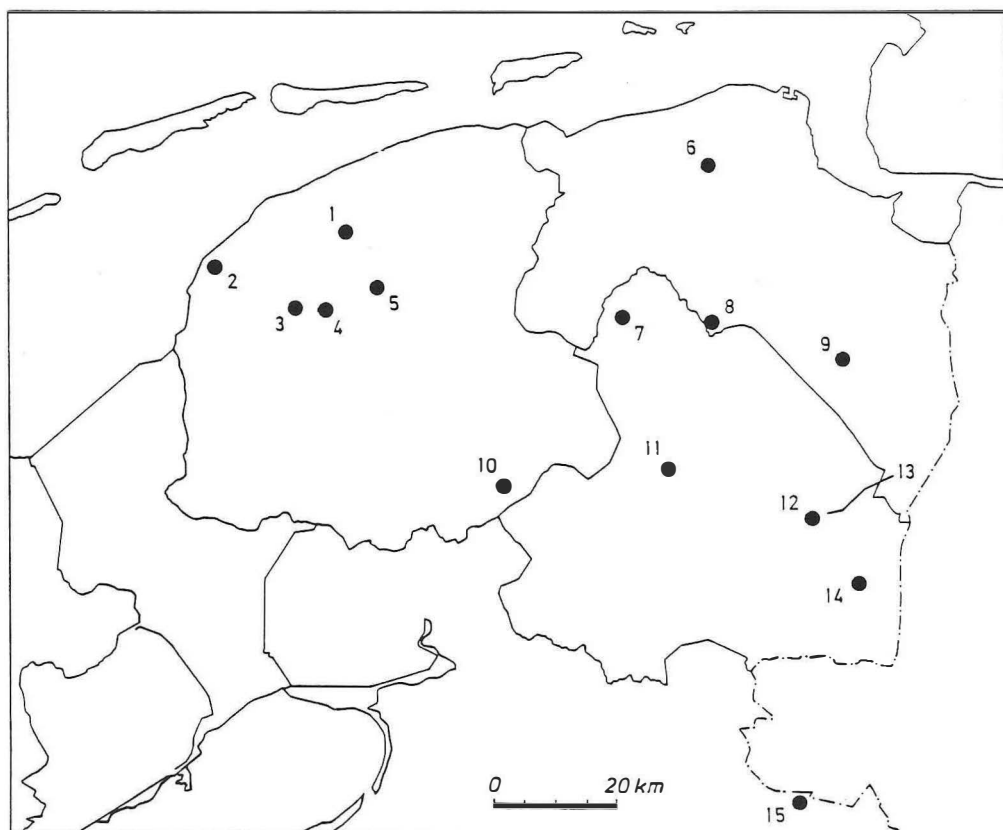
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israel, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA	
De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA	
Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL	
De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA	
Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA	
Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA	
Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA	
Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER	
De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI	
De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS	
'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK	
Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

HET HUNEBED O2 BIJ MANDER (OV.)

A. Ufkes

Inleiding

In 1957 werden bij Mander, gem. Tubbergen (Ov.) de restanten van het verdwenen hunebed O2 opgegraven onder leiding van C.C.W.J. Hijzeler, de toenmalige directeur van het Rijksmuseum Twente. Tijdens de opgraving bleek dat het hunebed tenminste 6 paar zijstenen moet hebben gehad en een lengte van ca. 13 meter. Er zijn geen dagrapporten en de opgraving is niet uitgewerkt of gepubliceerd, los van enkele korte mededelingen. Het vondstmateriaal werd verpakt in al eerder gebruikte kartonnen doosjes en opgeslagen in het depot van het Twents Museum. Tijdens de bouw van een nieuwe vleugel aan het museum sprong een rioolbuis, waardoor de kelder onder water kwam te staan. Het gevolg was dat de doosjes aan elkaar plakten en etiketten onleesbaar werden. Een reconstructie van het opgravingsstelsel was niet meer mogelijk. In 1985 werd het materiaal overgebracht naar het Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie van de Universiteit van Amsterdam. Het werd gebruikt als materiaalpracticum voor studenten. Het vuursteen werd beschreven en het aardewerk voorgesorteerd. In 1989 kwam het materiaal naar Groningen, waar het in de afgelopen vier zomers verder werd gesorteerd (Ufkes, 1992).

Landschappelijke situatie

Het verdwenen hunebed O2 is het meest zuidelijk gelegen hunebed in Nederland, coördinaten 253.28/497.54, ca. 45 m +NAP. In het Saalien werden door landijs stuwwallen gevormd, bestaande uit keileem. Deze stuwwallen lopen globaal noord-zuid. Op een van deze stuwwallen ligt het hunebed. In het Weichselien erodeerde een

groot gedeelte van de keileem tot keizand en werd er dekzand afgezet. In het neolithicum zullen er nog vrij veel keien aan de oppervlakte hebben gelegen.

De landschappelijke situatie in het neolithicum zal vergelijkbaar zijn geweest met die in Drenthe, waar de TRB-nederzettingen op de hogere gronden lagen, de akkers en weidegronden op lager gelegen delen en er stenen voorradig waren om een hunebed te bouwen.

Indeling en datering van het aardewerk uit O2

Uit het hunebed te Mander werden de volgende aardewerkvormen gesorteerd:

Omschrijving	aantal	%
emmers	27	8,6
oortjeskommen en -schalen	43	13,7
kommen en schalen	40	12,7
emmers, kommen of schalen	14	4,5
terrines	74	23,6
amforen type I	3	1,0
amforen type II	7	2,2
trechterbekers	60	19,1
kraaghalsflesjes	20	6,4
terrines of amforen	26	8,3
totaal	314	100,0

Met uitzondering van de trechterbekers en de kraaghalsflesjes kon het aardewerk ingedeeld worden volgens de typologie van Brindley (1986). Zoals uit onderstaande tabel blijkt, is het aardewerk in te delen in de horizonten 3, 4 en 5. Een aparte categorie is toegevoegd voor aardewerk dat zowel elementen uit horizont 3 als uit horizont 4 bevat. Deze 'overgangs-horizont' wordt aangeduid als 3/4. Aardewerk dat vanwege

Tabel 1. De indeling van het aardewerk in de verschillende horizonten.

Omschrijving	Hor. 3	Hor. 3/4	Hor. 3/4?	Hor. 4	Hor. 5	Totaal
Emmers	9	10	-	8	-	27
Oortjeskommen en -schalen	5	11	-	27	-	43
Kommen en schalen	6	8	-	26	-	40
Emmers, kommen of schalen	1	3	5	5	-	14
Terrines	10	22	-	42	-	74
Amforen type I	-	-	-	3	-	3
Amforen type II	-	-	-	5	2	7
Terrines of amforen	6	2	7	11	-	26
Totaal	37	56	12	127	2	234
Percentage	15,8	23,9	5,1	54,3	0,9	100%

de fragmentarische staat niet met zekerheid was in te delen wordt aangeduid met 3/4?

Het aardewerk werd op basis van deze typologie gedateerd. Het hunebed O2 werd in horizont 3, tussen 3300 en 3200 v.Chr. in gebruik genomen. Het hoogtepunt lag in hor. 4, tussen 3200 en 3050 v.Chr. In hor. 5, tussen 3050 en 2950 v.Chr. raakte het hunebed buiten gebruik.

Variaties op het Drentse Trechterbekeraardewerk

De typologie zoals die is opgesteld voor het Nederlandse TRB-aardewerk is voornamelijk gebaseerd op vondsten uit de provincie Drenthe. Dat is niet verwonderlijk, omdat daar de meeste en vooral de onderzochte hunebedden liggen. Bij het bestudeerde aardewerk uit Mander komen echter varianten voor die uit Drenthe niet bekend zijn. Het meest opvallende verschijnsel is een combinatie van blokken horizontale en verticale versieringen naast elkaar, op de hals van een vijftal terrines. Ook op de bovenzone van een oortjeskom komt dit patroon voor. Eveneens uniek zijn verticale blokken dwarsstempellijnen op de hals van een tweetal trechterbekers, onder de tamelijk gebruikelijke zigzagversiering. Twee terrines hebben een afwijkende vorm, met een holle schouder die als het ware een op-

staande rand vormt. De doorboring van het oor valt precies in de holle schouder.

Summary

This article deals with the destroyed hunebed O2, near Mander (Ov.). This hunebed was excavated in 1957, but unfortunately little documentation was left. O2 is the most southerly situated hunebed in the Netherlands. The pottery was as far as possible reconstructed. The following types could be distinguished: pails, non-lugged and lugged bowls, tureens, amphoras, funnel beakers and collared flasks. According to the typochronology of Brindley (1986) the use of the hunebed can be dated between 3300 and 2950 BC, i.e. horizons 3, 4 and 5. A few deviations in decoration on tureens and funnel beakers in the form of unusual block patterns, may be explained as regional variation. Two of the tureens have an uncommon shape.

Literatuur

- Brindley, A.L., 1986. The typochronology of TRB West Group pottery. *Palaeohistoria* 28, pp. 93-132.
 Ufkes, A., 1992. De inventaris van het hunebed O2 te Mander (Ov.). Doct. scriptie BAI, Groningen.